

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ա. Ի. ԵՏԱՐԵՐ

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

ԱԶԳԱՅԻՆՔ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՔ ԵՒ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՔ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՐԿՊԱՌԱԿՈՒԹԵԱՆՅ ԴԱՐՄԱՆՆԵՐԸ

Մոլորդեան մը մէջ տիրած երկա-
ռակութիւնը ջերմի, այսինքն ճեղ
ըսուած հիւանդութեան կրնամք նը-
մանցընել, որով սոսկալի տազնապ
կըաշէ ախտացեալը. դողը բռնած ժամանա-
կը այնպէս կտարսուի որ կարծէ թէ աշխար-
հիս ամէն մուշտակներն ալ վրան ձգես՝ պի-
տի չկարենայ տաքնալ. տաքութեան մէջ ե-
ղած ատենն ալ այնպէս կտազնապի ու կը-
տապկուի որ կարծէ թէ սառերու մէջ ալ
ձգուի՝ հալութիւն պիտի չգտնէ: Դիպու ցաւ,
մէջքի ցաւ, ձեռքերու ոտքերու թուլութիւն
ու բոլոր ոսկորներու կոտորտուածք, ակոր-
ժակ չունենալ ամենեւին եւ ոչ մէկ բանի,
բերնի անհամութիւն, սրտի կոտորածութիւն,
ընդհանուր տկարութիւն, եւ ողջ մնալէն

գրեթէ յուսահատութիւն: Ասոնք են ջերմին
գլխաւոր նշանները. այսպիսի են նաեւ ազ-
գային երկառակութեան գլխաւոր երեւոյթ-
ները:—Ո՞ր երկառակ ազգին գլուխը խելք
կրնաս գտնել, կամ սիրտը քաջութիւն, կամ
բերանը ախորժակ, կամ ձեռքը ոյժ ու կա-
րողութիւն, եւ կամ ընդհանրապէս շարժ-
մունքներուն մէջ առողջ կենդանութիւն:
Կտենես վրան, այո՛, յանկարծ յանկարծ կար-
գէ դուրս եւանդ մը, որով քանի մը հոգի
օգտակար գործի մը ձեռք կղարնեն, ընկե-
րութիւն կկազմեն, ժողովներ կհաստատեն,
կարգեր կանոններ կորոշեն, մեծամեծ աղէ-
կութիւններու յոյս եւ ակորժակ կցուցընեն
. . . մի հաւատար, քանի որ երկառակու-
թեան ջերմը ազգին վրայ տիրած է, այդ

տաքութիւնը անոր օգուտ ընելու տեղը՝ կը-
հալեցընէ զնա ու առաջինէն ալ աւելի ուժէ-
կձեռքէ. վասն զի բնական տաքութիւն չէ,
այլ բռնական կամ դիպուածական: Եւ յի-
րաւի. տարի մը, կամ վեց ամիս, կամ երեք
ամիս կանցնի չանցնիր, կարգը կանոնը կը-
մոռցուի, ժողովները կնօսընան, ընկերները
կտաղին, յոյսերը կհեռանան, գանգաւորները
կշատանան, վհատութիւնը կկոխէ, յուսահա-
տութիւնը կտիրէ, եւ այնպէս կլինի որ ա-
մէն մարդ ալ կըսէ զարմացմամբ թէ «Յե-
տինն եղեւ չար քան զառաջինն»:

Այս ճշմարտութիւնը յայտնի ցուցընելու
համար կարծօտ եմք արգեօք օրինակներու:
Եւ միթէ ամենայն ազգաց պատմութիւններն
ալ լցուած չեն այսպիսի ջերմի նման երկ-
պառակութիւններով. միթէ այն երկպառա-
կութիւնները պատճառ չեն այնքան զօրա-
ւոր թագաւորութեանց կործանելուն, այն-
պիսի խեղացի կանոնադրութեանց թուլա-
լուծն, այնչափ մեծամեծ ձեռնարկութեանց
փճանալուն ու ոչնչանալուն: Երանի թէ գո-
նէ մեր ազգը, գոնէ ետքի ատեններս, գոնէ
քանի մը տեղ, գոնէ մեկ տեղ մը, ազատ
մնացած լինէր այս երկպառակութեան սոս-
կալի ջերմէն. բայց մեք ցուցուցինք ասկէց
առջի յօդուածներուն մէջ որ զուրկ եմք
նաեւ մեք այս միւրիթարութենէն, եւ երկ-
պառակութեան գրեթէ ամէն պատճառները
մէջերնիս գտնուելուն համար՝ անոր գրեթէ
ամէն դառն պտուղներուն համար ալ առեր եմք
ու կառնումք ամէն օր:

Ուրեմն ազգային հիւանդութիւնն իսկայո-
նի է՝ իրեն պատճառներովն ու ամէն տե-
սակ երեւոյթներովը. տեսնեմք թէ զարմա-
նելի է, եւ ինչ է զարմանը, որոնք են
գեղերը:

—Առաջին եւ գլխաւոր գեղ ընդդէմ երկ-
պառակութեան՝ իհարկէ անոր պատճառնե-
րը կտրեն է: Թող վերնան ազգին մէջէն
կոյր նախանձը, վատ շահասիրութիւնը, ան-
միտ նորասիրութիւնը, կամակոր հնամուտ
թիւնը, յիմարական օտարսիրութիւնը, ինք-
նահաւան տգիտութիւնը, արմատացեալ
կռուասիրութիւնը, — եւ ահա իսկոյն կգադրի
նաեւ երկպառակութիւնը: Բայց մեք քանի
մը գեղեր ալ ցուցընեմք ընդդէմ երկպա-
ռակութեան որ որչափ պարզ են՝ նոյնչափ
եւ զօրաւոր, վասն զի բնական են եւ ազգու-
թէպէտ եւ իրենց եւ ազգին հիւանդութիւ-
նը սիրողներուն համար դառն եւ ատելի:

Այս գեղերուն առաջինն է բարեպաշտքիւն,
եւ երկրորդը ուսում եւ կրթութիւն: Պարզ գե-
ղեր, եւ երկպառակութեան հիւանդութեանը
մէջ ծրգեալ մարդկանց համար՝ գուցէ ծի-
ծաղելի եւ արհամարհ, բայց անով ալ յայտ-
նի որ շատ զօրաւոր են այս գեղերը. տես-
նեմք թէ ինչպէս:

Քրիստոնէական սուրբ հաւատոյ մեղի սով-
րեցուցած սէրը այնպիսի զօրաւոր գեղ ու
սպեղանի է մարդկային բարոյական հիւան-
դութեանց՝ որ նմանը ոչ հին ատենի փիլի-
սոփաները գտած են, ոչ միջին դարու ա-
ղանդապետները, ոչ յետին դարերու ազա-
տամոլները: Սէրը, որ քրիստոնէական բա-
րեպաշտութեան հոգին է, ասով գեղ կլինի
ազգային երկպառակութեանց որ իրեն գրա-
նուած տեղը ոչ նախանձ կմնայ, ոչ ատելու-
թիւն, ոչ գողցուլութիւն, ոչ շահախնդրու-
թիւն. ըսել է թէ այս գոթիսային կիրքերով
իրարմէ բաժնուած երկպառակեալ քրիստո-
նեաները իսկոյն կրնան միաբանիլ՝ եղբայրա-
նալ, երբոր քրիստոնէական սէրը տիրէ մէ-
ջերնին. «Սէր ոչ նախանձի, ոչ ամբարհա-
ւածէ, ոչ խնդրէ զիւրն»: Սէրը այն բա-
րոյական ձգողութիւնն է, որով ամենայն մար-
դիկ, եւս առաւել համամասն՝ այսինքն համ-
ազգի եղբարք անդադար կգլխմեն իմիաբա-
նութիւն. ինչպէս որ անսիրելութիւնն ու
ատելութիւնը կբաժնեն զնոսա իրարմէ: Ապա
ուրեմն քրիստոնէական սուրբ սէրն է առա-
ջին եւ ազգողագոյն գեղը ընդդէմ ամէն
տեսակ երկպառակութեան: Բայց ո՛հ, որչափ
սակաւագիւտ բան դարձած է հիմա այս
սքանչելի գեղը, այս բոլորնի կարը, այս հրա-
ծորան աղբիւրը, որ քրիստոնէական հաւատ-
քին հետ իջաւ երկինքէն եւ քրիստոնէական
հաւատքին մէջ միայն կաճի ու կպահպանուի.
անոր եղած տեղը ինքն ալ կըզլսէ առատա-
պէս, իսկ անոր պակասած տեղը՝ իրեն ալ հո-
տը չմնար. «Իսկ Որդի մարգոյ եկեալ՝ գաա-
նիցէ արգեօք հաւատս յերկրի . . . ճամա-
քեսցի սէր բազմաց»:

Եւ յիրաւի. մեր ազգին մէջ ալ — օրինա-
կի համար — սր ատեն այնչափ շատցեր են
երկպառակութիւնները՝ որչափ բարեպաշ-
տական սգուոյն պակասած ժամանակները — որ-
չափ մեր ատենները: Թէ որ մեր օրերը բա-
րեպաշտութիւն բռնող ալ մօտայե կրած հա-
գուտի պէս, կամ թէ գեղացի կոպիտ մարդ-
կանց միայն մոյլելու հագուստի պէս՝ ծաղ-
րելի բան մը դարձած է տեղ տեղ, գոն

սէրը փնտռէ ու փնտռէ, գտնելիք չունիս, ամէն տեղ կռուոյ ու երկպառակութեան փուշերէն կխոցոտիս: Ո՛րքան երիտասարդներ կան մեր օրերը որ բարեպաշտութիւնը դառամեալ ծերոց եւ տկարամիտ պառաւներու միայն կ'սլոյնեցնեն. իսկ բարեպաշտութիւն քարոզող եկեղեցականաց վրայ այն աչքով կ'նային՝ որով գողերն ու աւաղակները կը նային զիրենք դատապարտելու նստող դատաւորներու վրայ: Եթէ այն երիտասարդները ազգիէն անդիէն կցկտուր տեղեկութեամբ քանի մը բաներ ալ լսած կամ սովորած են ընդդէմ հաւատոյ՝ իրենց նման ամբողջ կամ ծանծաղամբ երիտասարդներէ, կարող ես մտկաբերել թէ ինչ պիտի լինին ժամանակով նոցա որդիքը եւ թոռուքը: Արդ այնպիսի անհաւատ եւ ամբարիշտ ժողովրդեան մէջ ինչպէս պիտի գտնես Սէր ըստած ամենաբուժիչ դեղը, ընդհակառակն՝ երբոր տեսնես մէջը երկպառակութեան փուշերը արմատներ ձգած ու նոր նոր ճիւղեր արձրկած, ինչո՞ւ պիտի զարմանաս: Բարեպաշտութիւն բարեպաշտութիւն. գոն այն ազարակն ես՝ յորում ծածկեալ կայ սուրբ աւետարանին ըսած պատուական մարգարիտը, այսինքն քրիստոնէական սէրը. գորա յարգը ծանցողը անպատճառ կ'իտէ՞ այս ոտքի տակ առնել ամէն տեսակ ունայնութիւն, ու դքեղ ձեռք բերելու կաշխատի . . . :

Ապա ուրեմն սէրն է միակ դեղ եւ դարման ամենայն աղգային երկպառակութեանց. եւ այս սէրը մեզի տուողն ու սովորեցնողը՝ միայն սուրբ հաւատքն ու ճշմարիտ բարեպաշտութիւնն է: Թող մեր ամէն տեղ գլուխուած համադգի եղբայրներն ալ բարեպաշտութիւնը ձեռք առնուն, թող այս քրիստոնէական բարեպաշտութեան ապստրած ու սովորեցուցած սէրը իզորո՞ գնելով՝ սիրեն ըզմիմեանս իբրեւ զանձինս, այսինքն ինչ որ իրենց կուզեն՝ իրարու ալ նոյնը ուզեն, եւ ինչ որ իրենց չեն կամենար՝ ուրիշներու ալ չընեն. եւ ով որ սիրոյ դէմ խօսք կամ գրութեամբ հրատարակէ աղգին մէջ, այն մարդէն իբրեւ յորոմնացան սատանայէ խորշին ու փախչին. այնուհետեւ երկպառակութիւնները այնպէս կ'ազդրին մեր մէջ, ինչպէս որ ժամատամհը դադրեցաւ մեր օրերը հանկատանի մայրաքաղաքէն:

Աղգային երկպառակութեանց երկրորդ դեղը՝ ուսումն ու կրթութիւնն է ըսինք: Խորհրդով այս երկու բանը մէկտեղ յիշեցինք:

Վասն զի լոկ ուսումը կարող է դմարդ իմաստուն ընել, բայց իչարիս. հազար անգամ լաւ է անուսումն գոեհիկ բարի մարդը, քան թէ ուսեալ գիտուն՝ բայց չար եւ անխիղճ անդգամը: Կրթութիւնն ալ հարկաւոր է ուսման հետ՝ իբրեւ աղ համեմիչ ուսման եւ գիտութեան, որպէս զի ուսումնականը չլինի միանգամայն ինքնահաւան, կամակոր, կեղծաւոր եւ անիրաւ. այլ բարի կրթութեամբ ճանչնայ իւր չափը, յարգէ ուրիշներուն կարծիքը, եւ սիրող լինի արդարութեան եւ ճշմարտութեան:

Թող ծանր չգայ կարծեցեալ աղատամիտ ընթերցողաց՝ եթէ ուսման եւ կրթութեան հարկաւորութիւնը գոված ատեննիս ըսեմք թէ սորա ալ հիմը բարեպաշտութիւնն է, Աստուծոյ երկիւղն է. մեզմէ առաջ Սողոմոն ըսեր է այս նշանաւոր խօսքը թէ «Սկիզբն իմաստութեան երկիւղ Տեառն». եւ ամենայն իմաստունը ամէն ժամանակ վկայեր են թէ Աստուծոյ երկիւղ չունեցողը՝ հարկաւ մարդկանցմէ ալ ամօթ չո՞ւնենար: — Արդ այս ուսումն ու կրթութիւնը, որոյ արմատն է երկիւղ Աստուծոյ, շատ զօրաւոր դեղ է ընդդէմ ամէն տեսակ երկպառակութեանց. վասն զի ուսեալ եւ բարեկիրթ մարդը՝ խռովարար ու բանտարկու մարդկանց չարախօսութեանը մէկէնիմէկ չհաւատար տղու պէս, եւ նոցա ետեւէն չերթար կոյր զիւրայն՝ ոչխարի պէս. այլ մտքին լուսովը եւ սրտին կրթութեամբը՝ իւր արդարասէր խղճմտանքին առջեւը կ'առնէ ու կ'քրննէ ամէն լսածները, եւ ըստ այնմ կ'սորշի այն ամենայն գործողութիւններէն որ երկպառակութեան պատճառ կամ սնուցիչ կրնան լինել:

Այսպիսի ուսմամբ ու բարի կրթութեամբ է որ եւրոպայի յառաջագէմ աղգերը այսօր քան զօրացեր ու ծաղկեր են. վասն զի ասով աղէկ կ'հասկընան թէ ո՞ր բանն որ հասարակաց վնասակար է՝ չկրնար մասնաւորաց օգտակար լինել. եւ թէ ամենեւին խելք չէ՝ անձնական կրից եւ հակառակութեան համար՝ հասարակաց բարին խափանելը կամ աւերելը, եւ թէ հասարակաց օգաին համար պէտք է որ մարդս շատ անգամ իւր անձնական շահն ալ զոհէ, կարծիքն ալ, եւ թէ մեր խելքին անգամ այսօր աղէկ երեւցածը՝ վաղը կրնայ գէշ երեւնալ. եւ թէ անմիաբանութենէն կ'ընեն ամէն տեսակ չարիք, եւ միաբանութենէ կրնան յուսացուիլ ամէն տեսակ բարիք, եւ այլն:

Ազգային երկպառակութեանց դէմ մեր տեսած ընդհանուր եւ զօրաւոր դեղերն ահա ասոնք են: Գիտեմք որ կան նաեւ մասնաւոր դեղեր՝ որ շատ զօրաւոր կրնան լինել. ինչպէս՝ ընտիր եկեղեցականներ շատցնելը, խաղաղարար ընկերութիւններ կազմելը, սէր եւ միաբանութիւն քարոզող օրագիրներ հանելը, ճշմարիտ ազգասիրութիւնը ազգիս մէջ տարածելը, եւ ուրիշ սոցա նման միջոցներ. բայց մեք այն ընդհանուր դեղերը միայն յիշատակեցինք՝ որ ամէն մարդ ալ կարող է եւ պարտական է առնուլ եւ գործածել: Ո՞վ կայ որ կարողանայ ըսել իրաւամբ՝ թէ ես քրիստոնէական սէր չեմ կրնար ու-

նենալ, կամ թէ ինքդինքը ազատ կարծէ այն սէրը ունենալու պարտքէն. կամ ո՞վ կայ որ համարձակի ըսել թէ ազիտութեան խաւարը լաւ է քան թէ ուսման լոյսը, եւ անկըթութիւնն ու անմտութիւնը աւելի օգտակար է քան թէ բարեկրթութիւնն ու իմաստութիւնը: Ապա ուրեմն այս երկու զօրաւոր դեղերը պէտք է բանեցնել ընդդէմ ամէն տեսակ երկպառակութեանց. եւ չտարակուսիմք որ եթէ յանկարծակի ալ չբժշկուի ասոնցմով մեր ազգը, բայց կամաց կամաց բժշկուելու ճանապարհը կ'ամնէ՝ կառողջանայ ու կ'զօրանայ Աստուածային ամենակարող զօրութեամբը:

ՆՈՐԱԳԻՒՅ ՆՇԽԱՐԲ ՆԱԽՆԵԱՅՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ատենադպիր վանից Ամենաիրկէին որ ի Նորն Զուղայ, մեծարգոյ Յարութիւն Թ. Յովհաննէսեանց յղեալ առ մեզ իհրատարակումն հատուածս ինչ նորագիտոս ցանկալիս ինտինեացն մատենագրութենէ, այսինքն են ա) Հարցումն Արձանայ եւ պատասխանի եղնկայ Կողբացոյ ուղղափառ վարդապետի. բ) Հարցումն Աշոտոյ որդւոյ Սմբատայ, եւ պատասխանի եղնկայ Կողբացոյ Հայոց վարդապետի. գ) Յաղագս ազգային երաժշտութեան եւ ձայնից. եւ դ) Նշանագիրք անուանցն կարծաբանութեան, — այսպիսեալ պատուէնամակալ զմերս աշխատասիրութիւն.

«Ձերդ Գերապատուեալ Սրբութիւն,

Ողորմած Տէր.

«Որք ողջմտութեամբ զտեսութիւնս մտաւոր եւ մարմնաւոր աչաց իւրեանց ձգեսցեն ի պատուական Ձեր Լրագիր, Թուի ինձ, Թէ մտաց համոզմամբ ունին վկայել զնորա սակս Ազգին զօգտակարութիւն եւ զպիտանութիւն: Ըստ իմ դատման, իմաստք այնր են զտեալ հիւժք պատուական գիտելեաց՝ ընտրանօք հաւաքեալ եւ ընծայեալ Ազգին՝ յարծարծանել զբաղձանս յառաջդէմն նկրտելոյ ի յուսաւորութեան դարուս:

«Ձիք տարակոյս զի ոմանց զհակառակն այսր լինելոց է վկայութիւն. որոց Թէ ոք խոյզ եւ խընդիր արասցէ զառիժն, գտանելոց է զնախաճն:

Այլ այնպիսեացն սիրտ եւ բանք ըստ հանքային աղբերաց եւ ջուրցն գոլով շաղեալք ընդ դառն որակաց հանքային արտադրութեանցն, ոչ ումեք տան զզովացումն ջրոյ՝ որք հուպ մատչիցին ըմպել: Վասն որոյ իդէպ է անմոռաց յուշի պահել զՏէրունական բանս, Թէ «Իփշոց ոչ քաղի խաղող», այլ Թէ «Ծառն իպտողոյն ցանաչի»:

«Պատուական է յաղագս իմ նոյն Լրագիր Ձեր վասն որոյ զիմաստս Թերթին զոր ընդ սմին առաքեմ, համարելով իբրեւ օգտակար ինչ յաղագս տեղեկութեան ազգայնոց, յուսամ զի հրատարակել զնոսին շնորհելոց էք զբարեհաճութիւն Ձեր:

«Պատիւ անձին համարիմ մնալ Ձերդ Գերապատուեալ Սրբութեան ամենախոնարհ ծառայ

• ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Թ. ՏԵՐ ԶՈՎԱՆՆԵՍԵԱՆՑ,

• Ատենադպիր սրբոյ Ամենաիրկէին

• Վանուց Նոր-Զուղայու:

Ի 17 Նոյեմբերի, 1860.

Ի Զուղայ:

Ախորժ հաճութեամբ եւ շնորհակալութեամբ ընկալեալ զհատուածսն զորոց իմեր այսր արարաք յիշատակութիւն, ահա զառաջինն աստէն իսկ տպագրեմք, եւ զայլսն յայլս իթերթից ամսագրոյս: